

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online:
Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Tanulmány

MÁRIÁSI DÓRA, VIDA KATALIN

KRITIKAI PSZICHOLÓGIÁT!

A PSZICHOLÓGIA INTÉZMÉNYRENDSZERE A KRITIKAI PSZICHOLÓGIA PERSPEKTÍVÁJÁBÓL*

„Overall, psychologists fit too comfortably within a capitalist democratic system that gives lip service to both individual freedom and political equality but in practice prefers political apathy and the freedom of the market over participatory democracy and distributive justice.” [1]
(Fox, Prilleltensky, & Austin, 2009, p. 6).

A Pszichológusok Etikai Kódexe (SZEK) öt alapelvet határoz meg, „amelyek a pszichológus számára egész tevékenysége során vezérelvként, ars poeticaként kell, hogy szolgáljanak” (SZEK, 2004, 3. o.). Ezek az emberi méltóság tisztelete, az elkötelezettség és felelősség, a feddhetetlenség, a szakszerűség és a segíteni akarás elve. Jelen kritikai pszichológiai kiáltvány szempontjából különösen jelentős a második alapelv, amely megfogalmazza, hogy a pszichológus „Felelősséget érez a társadalom, a szűkebb közösség és a kliensei iránt. [...] A közjó érdekében önzetlenül is tevékenykedik.” (SZEK, 2004, 3. o. kiemelés tőlem). A Magyar Pszichológiai Társaság Etikai Kódexe tehát szövegszerűen tartalmazza a társadalmi felelősségvállalást és a közjó iránti elkötelezett tevékenység fontosságát, azonban több említést nem is tesz a pszichológus társadalmi felelősségéről, nem részletezi további pontokban ennek a kereteit. Felmerül tehát a kérdés, hogy a szakma etikai kódexe miért foglalkozik részletesen például a kutatás-etikai alapelvekkel és publikálási szabályokkal összesen további huszonkét alpontban, ha a társadalmi felelősség csupán alapelvként kerül megemlítésre? A pszichológia egyik axiómája szerint a kliens személyes tapasztalataival dolgozunk, ám ez még önmagában nem zárná ki a társadalomtudatos megközelítés terápiás létjogosultságát, hiszen az élő személyes tapasztalatot össze lehet kötni a társadalmi valósággal, amit érveink szerint a pszichológia intézményrendszerének kritikai reflexió tárgyává kellene tennie. A tanulmányban azt a kérdést járjuk körül, hogy a pszichológia intézményrendszerében hogyan jelenik meg a külső és belső csoportok iránti társadalmi érzékenység, ebből adódóan a hatalomhoz és az egyenlőtlenséghez való viszonyulás.

A képzési intézményrendszer társadalmi érzékenységének vizsgálatához fontosnak tartjuk kijelölni tanulmányunk színterét. Mainstream pszichológián az egyetemi BA és MA szintű alapképzést értjük, ahol az összes olyan ismeretet elsajátítjuk, amely hivatalosan a pszichológussá váláshoz elengedhetetlen. Emellett és ezeken túl beszélhetünk a szakképzésekről, módszertani, önismereti és pszichoterápiás képzésekről, valamint a doktori iskolákról. Tanulmányunkban a pszichológia képzési intézményrendszerét tágan értelmezzük

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

ahelyett, hogy bármelyik területet kiemelten kezelnénk, mivel állításunk szerint a lélektan és a társadalom viszonyának kérdése az egész intézményrendszerben releváns kérdéskör. Ez alapján tehát az egyetemi képzések mellett megállapításokat teszünk a posztgraduális képzések működésére, a gyakorló pszichológusképzés és az akadémiai intézményrendszer sajátosságaira vonatkozóan.

A társadalmi felelősségvállalás alapelvvé emelésével a magyar pszichológia kifejezte társadalmi vonatkozását, ami ugyanakkor tisztázatlan feladatokat ró a pszichológusokra, hiszen a SzEK alapos magyarázat nélkül fogalmazza meg a szöveget. Jogosan merül fel a kérdés, hogyan és mit kell tennie a pszichológusnak a társadalomért, amelynek szerves része? Vajon a pszichológiai tudás és műveltség terjesztését jelenti vagy a mentális betegségekről szóló tévhitek felszámolását, illetve a pszichés megbélyegzettség elleni küzdelmet? Esetleg a pszichológusnak nyilvánosan be kell avatkoznia olyan társadalmi kérdésekbe, amelyekben szakmailag kompetens tudással rendelkezik? A homályos mondatok mögött valójában a pszichológia identitását, struktúráját és reflektálatlan normáit érintő kérdések húzódnak meg. Az alábbiakban három olyan elvet fogalmazzunk meg (individualitás, neutralitás és pszichológia mint természettudomány), amelyek jelenleg áthatják a mainstream pszichológiát (Fox et al., 2009). A tanulmány során a mainstream pszichológiának kritikáját adó „kritikai pszichológia”^[2] nézőpontból igyekszünk ezekre az elvekre rátekinteni valamint kérdéseket vetni fel az egyén és társadalom viszonyát illetően.

Individualitás

Minden kultúra mond valamit arról, hogy mi az emberi boldogság kulcsa, mi a célja az életnek és hogyan tudjuk ezt elérni. A felvilágosodás után előretörő modernitás és a kapitalista termelési mód globálissá válása miatt az individualizmus elterjedté vált az utóbbi két évszázadban – Nyugaton és azon túl is. A boldogságot az egyéni sikerhez, az önmegvalósításhoz és a javak felhalmozásához köti, a mainstream pszichológia pedig ehhez nyújtja az ideologikus alapot. Ez az esszencializmus ugyanakkor egy csapda, mert az ént helyezi a középpontba, és minden az én körül forog (értelmezzük magunkat, figyelünk magunkra, panaszkodunk, ha valaki nem veszi figyelembe a szükségleteinket, nem tartja fontosnak az érzéseinket stb.) (Gergen, 1996). Az én a létezés középpontjává vált, miközben nagyon bizonytalanok a pszichés kategóriáink. Mi számít egyáltalán alapvető mentális egységnek? Az alapérzelmek? Ha valakinek hiányzik a harag a “lelki repertoárjából”, akkor nem tartozik az emberi fajhoz? A XX. század végére, XXI. század elejére egy elképzelhetetlenül tág és sűrűn átszőtt kapcsolati hálórendszer jött létre a technikai expanzióknak köszönhetően. Soha nem látott mértékben szaporodtak el a kapcsolataink, a létezés végtelen formájával léphettünk érintkezésbe. Gergen (1996) szavaival „szociálisan telített” világban élünk. Gondoljunk bele, hogy hányféle mentális kategória jött létre a múlt században, hányféle néven jelölünk egy ontológiai státuszt! Ráadásul különböző kultúrák is szaporították a terminusainkat (például a hindu vallás beáramlása óta hivatkozunk személyes karmánkra), melynek következtében a végére valójában elbizonytalanodunk, hogy “mi is van bennünk”. Az individualisztikus kiindulópont megbontása szükségessé vált napjainkra, és átértelmezésére a huszadik század folyamán több kísérlet is született. Az újragondolás azért is időszerű, mivel a pszichológiai axiómák értelmezhetetlenné váltak a végtelen számú kontextus és újfajta

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

viszonyrendszerek mentén (Gergen, 1996). Gergen szerint (1996) az interdependenciával lehetne feloldani a problémát, amely a függetlenséggel szemben álló pólust alkotná. Individualitással szemben a *kapcsolódottságra* kellene fókuszálnunk. Gondolatmenete szerint nem azzal a kérdéssel kéne foglalkoznunk, hogy üres vagy épp telített-e az én, hanem figyelmünket a kapcsolódás különböző megnyilvánulási formáira kéne irányítanunk. Ezáltal feloldódna a kopernikuszi világgépbe merevedett én problémája, aki nárcisztikus ethosz szerint a világ középpontjában helyezkedik el. Következésképpen az eddig az egyénen belül értelmezett pszichés, mentális funkciókat is kapcsolatokba, társas térbe ágyazottan lenne fontos kezelniük. Az emlékezet, a gondolkodás, az érzelmek elsősorban és legelőször is társas közegbe ágyazódnak, így nem biológiai és univerzális természetükben érdemes őket megragadni. Termékenyebb olyan szemmel nézni rájuk, hogy a gondolkodás miként függ a párbeszédben betöltött diszkurzív pozícióktól, vagy az interakcióban részt vevő partner milyen megnyilatkozásokat vált ki a cselekvőből, illetve egy megfigyelhető viselkedés milyen érzelmi jelentést nyer a konkrét jelenetben.

A másikkal fűződő kölcsönös kapcsolatban látja Foucault (2001) is a szolipszizmus feloldását. A keresztény hagyományra épülő modern pszichológiai gondolkodás túlságosan az „ismerd meg önmagad!”-elvén (*gnôthi seauton*) alapul: ismerd meg, milyen vagy valójában, ismerd meg a vágyaid, a gondolataid. Az „ismerd meg önmagad!”-elv túlsúlyba kerülésével az ént úgy képzelhetjük el, mint amely a benne rejlő adottságok, „titkok”, igazságok hordozója és egyben tudója. Ám az én technológiái a másik eszme, a „törődj magaddal!”-elv követésével (*epimeleia heautou*) lehetővé teszik, hogy az egyén saját maga teremtse meg magát. Viszont az én megteremtését Foucault a szókratészi párbeszéd példájára alapozza, amelyhez elengedhetetlen a másik jelenléte (egy tanító, egy mester képében). Foucault elképzelése szerint az én nem ontológiailag adódik, hanem az egyén feladata, hogy személyes filozófiája és a társadalmi normák összhatásában létrehozza. Ehhez különböző technikák állnak rendelkezésére (aszkézis, szemlélődés, napi tevékenységek átértékelése). Ha a modern társadalom működésébe helyezzük a problémát, akkor valójában arról van szó, hogy a fogyasztói világ csábításai és falánksága, valamint a kiüresedtség állapota helyett az egyén mennyire tesz szert „hatóerőre” (agency). A kritikai pszichológia feladata továbbgondolni, hogy a hatalom engedelmességbe simító struktúráival szemben hogyan léphet fel az önreflektív, kölcsönösen kapcsolódó én (Hannah, 2013).

Amellett érvelünk, hogy az elmúlt száz évben létrejött mainstream pszichológia mint tudomány megteremtette az elméleti alapot az individualista szemlélet számára. Az alkalmazott pszichológia az emberi jóllétről individualisztikusan gondolkodik, az egyéni stresszre és szenvedésre koncentrálnak, valamint megoldásaiban is egyéni okokat keres, és egyéni intervenciókat javasol (például depressziós klienseink tünetei mögött személyes indokokat keresünk, gyógyszeres kezelést vagy pszichoterápiát javaslunk). Pedig milyen abszurd gondolat – ahogyan azt George Albee is felveti (1990) –, hogy bármilyen problémát „egyéninek” tekintsünk, amely valójában milliókat érint.

A SZEK külön tesz említést a klienssel, a szűkebb közösséggel és a társadalommal szemben tanúsított felelősségvállalásról, ami arra enged következtetni, hogy maguk az etikai alapelvek is az intervenció három szintjét különböztetik el: az interperszonális, a kiscsoportos és a nagycsoportos interakciók szintjét. Mégis a gyakorló pszichológia és pszichoterápia elsősorban

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

az első szinten tevékenykedik, a tágabb dimenziókra vonatkozó kötelességei homályosak maradnak. A pszichoterápiás, pszichoanalitikus szemléletét követve a társadalomba ágyazottságot a terápiás diádikus viszony analógiájában képzelhetjük el. Feltételezzük, hogy a terapeuta-kliens kapcsolatban megélhetőek a fontosabb tárgykapcsolatok, és a diszfunkciók korrigálhatókká válnak. Csakhogy levezethető-e a társadalmi, közösségi szint egy kétszemélyes, egyénre fókuszáló szituációból, vagy joggal feltételezhetjük, hogy a társadalmi szint minőségileg különbözik a személyes rétegtől?

Egy konkrét példán keresztül vizsgálva a kérdést: vajon amikor a hozzánk forduló kliens elviselhetetlen mértékű munkahelyi stresszről beszél, mi a feladatunk segítő szakemberként? Autogén tréninget javaslunk, hogy jobban meg tudjon küzdeni a feszültségével? Feltérképezzük a megküzdési stratégiáit? Munkahelyváltást javaslunk? Vagy az érdekvényesítésben segítjük, hogy szakszervezetet alapítva rendszerszinten érjen el változást a munkakörülményeiben? Ha az interperszonális szinten lépünk közbe, és *őt igazítjuk* a rendszerhez, elérünk-e változást, vagy éppen pont ezzel segítjük a rendszert még olajozottabban fenntartani? (Marecek & Hare-Mustin, 2009). A rendszerszemléletű intervenciók szerint, ha az egyén szintjén változás történik, az az egész rendszer működésére kihat (Bentovim, Gorell, & Cooklin, 1987), ez viszont valójában nem egyenlő-e a fennálló társadalmi rend igazolásával (Jost et al., 2010)?

Természetesen felmerülhet a kérdés: a terápiás munka alapja, a hagyományos, kétszemélyes terápiás forma nem csupán a középosztályra lett-e kitalálva (Martín-Baró, 1996). Ignacio Martín-Baró, a dél-amerikai pszichológus, pedagógus és jezsuita pap a 1970-es években erős kritikával illette a mainstream pszichológiát, hiszen az szerinte nem vette figyelembe, hogy az egyéni szenvedés az elnyomásból fakad. A „felszabadítás pszichológiája” számára azt a szakmai viszonyulást jelenítette meg, amelyben a pszichológusnak fontos feladata az elnyomott csoportok tagjaiban az osztályhelyzetük tudatosítása^[3] és ebből fakadóan ezen csoportok „empowerment-je” (vagyis hatalommal való felruházása).

Neutralitás

Érdemes és lényeges különbséget tenni az értéksemlegesség, mint ítéletmentesség és mint ideológiamentesség között.^[4] Az előbbiben a kliens iránti elfogadó attitűd nyilvánul meg, míg az utóbbi csupán a pszichológia tudományának illúziója. A mainstream pszichológia esszencialista állásponthoz ragaszkodik (Gergen, 1996; Kende, 2009), amennyiben a lélek állandó és változatlan, illetve tértől és időtől független valóságát ismeri el, és ennek az esszencializmusnak a gyökerei a zsidó-keresztény hagyományba ágyazódnak (Gergen, 1996). A pszichológia azonban nem csak magát a lelket tartja állandó létezőnek, hanem önmagára is objektív tudományként tekint. Ám a XX. század intelligencia-tesztjei nyomán fellépő kritikus hangok (Harris, 2009) melyek az eredményekben a társadalmi osztály befolyására hívták fel a figyelmet; a gender-kutatások, a nem heteronormatív szexualitás depatologizálása (Csabai, 2003, 2007); a kutatási minták torzító hatásai mind-mind az általánosíthatóság és a környezeti, kulturális meghatározottság kérdéseit vetik fel. Mindezek ellenére mintha a mainstream pszichológia tehetetlenségi erejénél fogva továbbra is ragaszkodna a statikus, történelmen kívüli emberkép mítoszához, amelyhez egy univerzális elméleteket és kutatási

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

eredményeket produkáló, a magát közvetlen környezete aktuális hullámveréseitől és jelenségeitől távol tartó tudomány párosul. Mintha továbbra is fennállna annak a hite, hogy a valódi tudomány ideológiamentes, ami viszont ideológiával terhelt, az hiteltelen (Fox et al., 2009).

Az ideológiai elköteleződés vállalásának vagy a szigorúan kívülálló szcientista álláspont védelmének kérdése persze nem újdonság a pszichológiában, az erről szóló vita a szociálpszichológia válsága címen vonult be a szakmai köztudatba az 1960–70-es években. A kérdés viszont a szociálpszichológia keretén belül ragadt, mintha a pszichológia a „társadalmi ügy” kezelését elkülönítve a szociálpszichológusokra bízta volna. Pedig Buda Béla kritikus összefoglalója már 1960-ban az akkor frissen megjelent *Pszichológiai Tanulmányok* első kötetéből hiányolja a pszichológiai írások szociálpszichológiai nézőpontját, melynek következtében a pszichológia emberképe statikussá, semlegessé, koron és időn kívülállóvá válik (Buda, 1960). Láthatjuk, hogy az értéksemlegesség dilemmája nem új keletű, de ma nem ugyanarról szól, mint 40 évvel ezelőtt, hiszen hazánkban a hetvenes években zajlott vita tétje a marxista emberkép pszichológiai kutatásokba integrálása, a politikai vagy a tudományos szempontok elsődlegességének eldöntése volt. Akkoriban identitásunk többfajta bizonytalanságba ütközött: kérdésessé vált az egyetemi oktatás fennmaradása, elismertsége, ráadásul a pszichológia diszciplínája mindig is szerephibridizációval járt együtt (Pléh, 1998), hiszen megfért egymás mellett a kísérleti pszichológia, a praxis, továbbá egyszerre kapcsolódtunk más társadalom- és természettudományokhoz. Az apolitikus klinikai pszichológia (Erős F., személyes közlés, 2014. március 7.) kontextusától megfosztottá vált, ugyanakkor így sikerült szakmai kompetenciáját és függetlenségét megőriznie.

A kritikai pszichológia azonban azt hangsúlyozza, hogy nem létezhet a pszichológia értéksemlegessége és ideológiai mentessége. Ezért fontos felismerni, hogy nem csak a szociálpszichológia (Erős, 1993), de a pszichológia egésze is itt-és-most zajlik, kritikaian és történetileg (Martín-Baró, 1996). Az illúziók hangsúlyozása csupán felment minket a kifelé hirdett, ám önmagunk felé kevésbé (vagy csupán önismerés végett) irányított reflexió alól: valójában a képzési rendszerünk strukturálisan is individualista szemléletet közvetít.

A pszichológia mint természettudomány

A társadalomhoz fűződő viszony a pszichológia folyamatos belső vívódására tapint rá: a természet- vagy társadalomtudomány feloldhatatlannak tűnő dichotómiája között ingadozik (Pléh, 1998). A kognitív forradalom és a neurológiai kutatások térnyerésével napjainkban egyre markánsabbá vált a természettudományos meghatározottság túlsúlya, mely a pszichológus-oktatás tananyagában is megjelenik. Nem véletlen, hogy a pszichológiára – mint sok más tudományra –, úgy tekintünk, mintha egyszerűen logikai alapon fejlődött volna; az egyik pszichológiai áramlat szükségszerűen előhívta a másikat (például a behaviorizmus hiányosságai teremtették a kognitív forradalmat) (Harris, 2009). A képzés során az elméleteket eszerint a logikai „fejlődés elv” szerint sajátítjuk el, valamint az elméletet megalkotó tudós személyes élettörténetére fókuszálunk. Elég csak átlapozni a legalapvetőbb tankönyv, az Atkinson, Hilgard, Smith és Nolen (2005) által jegyzett *Pszichológia* című könyvet, ahol az elméletek mellett megjelenő rövid élettörténetekből megtudhatjuk, hogy hogyan vezette a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

tudóst a személyes, családi élettörténete a nagy felfedezéshez. Ez a szemlélet gyakran figyelmen kívül hagyja a társadalmi, történeti, politikai kontextust, amelyben ezek az elméletek megszülettek, nem említi azokat a hatalmi viszonyokat, amelyek a felfedezéshez vezettek (például az amerikai szociálpszichológiát erősen meghatározta, hogy az amerikai hadsereg milyen kutatásokat finanszírozott) (Harris, 2009).

A lélektan mint természettudomány kérdéséhez kapcsolódó, a frankfurti iskola által megfogalmazott tudományelméleti kritikák még ma is állnak (Horkheimer, 1976). Horkheimer felveti a kérdést, hogy eljön-e valaha az a pillanat a pszichológia életében, amikor a „társadalmi étellel foglalkozó valamennyi szakterület hangyaszorgalmú gyűjtőmunkája, a problémákkal kapcsolatos óriási tömegű részlet összehordása, a gondos felmérések, vagy egyéb segédeszközökkel végzett empirikus kutatások” (1976, 46. o.) meghozzák majd gyümölcsüket és összeáll az empirikus adattömeg a pszichológia nagy elméletévé? Ahogyan minden tudományos publikáció végén szabadkozunk a nem elégséges adatról, várhatjuk-e, hogy egyszer elégséges kutatási adatunk lesz? Arról van-e szó, hogy ott tart a pszichológia, mint a fizika Newton előtt (Mérő, 2010)?

Mit mondhat nekünk a kritikai pszichológia a magyar pszichológusképzésről?

A kritikai pszichológia tehát – szemben a mainstream pszichológiával – felhívja a figyelmet a pszichológia rendszerigazoló szerepére, társadalmi szintű változást követel, vállaltan ideologikus, társadalomtudományi és interdiszciplináris (antropológia, szociológia, kritikai elméletek) keretben gondolkodik. Központi témája a hatalom és annak egyenlőtlen megoszlása, és nem utolsósorban kiemelten fontosnak tartja a pszichológus társadalmi felelősségét (Steinitz & Mishler, 2009). Támogat olyan törekvéseket, társadalmi mozgalmakat, melyek a mainstream pszichológiai kánonnal szemben küzdenek elismertségükért. A kritikai pszichológia kettős természetű ernyőfogalomként értelmezhető, hiszen tekintetét egyszerre irányítja érzékeny társadalmi kérdésekre, valamint a pszichológia belső konfliktusaira (Fox et al., 2009).

A jelenlegi képzési rendszerben egy most végzett pszichológus kevés támpontot kap ezekre a kérdésekre, holott szinte pszichológiai közhely, hogy a mentális jóllét egyik legerősebb korrelátuma a társas kapcsolatok száma és minősége. A szülőtől, barátoktól, munkatársaktól, házastársaktól várható társas támogatás bizonyult a személyes boldogság legfontosabb előrejelzőjének, mindemellett szintén szignifikánsan magas boldogság-értékről számoltak be azok, akik rokon, civil szervezet vagy segítő foglalkozású segítségére számíthattak. A „Hungarostudy” vizsgálatai egyértelmű eredményekkel támasztják alá, hogy a társadalmi-gazdaság tényezőik (például a szülők végzettsége) is jelentősen befolyásolják a boldogság érzetét (Kopp, 2008). A 2008-as kötet a magyar népesség testi és lelki egészségi állapotáról nyújt képet köszönhetően a szerteágazó kutatási eredményeknek. A kutatások alapján Kopp és munkatársai egy olyan új magatartástudományi modellt vázoltak fel, melynek segítségével a leszakadt vagy leszakadó társadalmi rétegek integrációja, „esélyerősítése” előmozdítható. Magyarázatuk szerint a magyarországi gazdasági helyzet következménye a népesség

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

számtalan formában tetten érhető egészségromlása. A modell lényegét képezi, hogy a felzárkózás, vagy az egyén személyes erőfeszítésein alapuló társadalmi felemelkedés a pszichológiai készségek megerősítésére, a stresszel való sikeres megküzdésre épüljön. Ezek alapján tehát az egyéni problémák a társas közeggel egységben válnak értelmezhetővé, továbbá felmerül a kérdés, hogy vajon pszichológusként csoportok és közösségek megsegítése is fontos feladatunk volna?

Nem csupán elméleti kérdés, hogy a társadalmi kontextus figyelmen kívül hagyásával közelítjük-e meg a klienseinket, mivel a problémát intrapszichés zavarokkal azonosítjuk („Nem érzed jól magad az életedben? Változz meg!”). Példaként említhetjük azoknak a gyermektelen harmincas nőknek a történetét, akik karrierjükben sikert sikerre halmoznak. Vajon mennyire tekinthető értéksemlegesnek az az értelmezés, hogy a nők párkapcsolatukban és karrierjükben maszkulin mintát valósítanak meg, és nőiségüket elfojtva nem teljesednek ki? Tisztában vagyunk-e azzal, hogy ez a magyarázat a többségi társadalom normarendszerét harsogja, amely előírja, hogy milyennek kell lennie egy jól működő (harmincas) nőnek és párkapcsolatának? Ebben a dilemmában is felfedezhetjük társadalmi létünket, vagyis a kor értékeihez elkerülhetetlenül viszonyulunk, és valóságunk alapjaként fogjuk észlelni. A (családterápiás és egyéb) képzéseken a feminista-, gender- és kulturális szempontok csupán alternatív gondolkodási keretként kapnak egy-egy fejezetet azzal a sommázással, hogy ezek partikuláris hangok, a pszichológia ezeken túllépve egy mindenkire kiterjeszhető, mindenkit be- és elfogadó, az aktuális divathullámoknál érvényesebb és állandóbb igazságot kifejező szakértelem. Ez a hozzáállás mintha a korszellem normáit tárná elénk: a többségi társadalom problémái a mérvadók és meghatározók, miközben a kisebbségi csoportok érdekei és problémáik kezelhetősége a többségi társadalomra szabott módszerekkel kérdésesek maradnak.

A terápiás szemléletet irányzattól függetlenül átjárják a humanisztikus pszichológia értékei (Parker, 2015), melyek szerint a kliens érezze meg, tapasztalja meg, mire van szüksége. Ezzel mintha az értéksemlegességet valósítaná meg. Vagy nem inkább a rendszert igazoló elnyomott állapotába “simítja be” a klienst? Mi amellet érvelünk, hogy nem létezik valódi értéksemlegesség, és az ehhez való ragaszkodás a hamis tudatot erősíti, hiszen ezzel a terapeuta elleplezi maga előtt hatalmi pozícióját, amelynek tudatában kritikusan és mértéktartással viszonyulhatna önmagához, és a pszichológia normái nem képeznék vakfoltját.

A neutralitás elve ugyanakkor nem csak a terápiás helyzetre ad útmutatót a mainstream keretben dolgozó pszichológusoknak, hanem azt is alapelvnek tekinti, hogy egy igazán jó szakember nem vesz részt a közélet, ideológiával és politikával terhelt diskurzusaiban (Fox et al., 2009). Ma Magyarországon a pszichológusok elvéte szólnak hozzá az iskolarendszer átalakításához vagy egyéb fontos társadalomformáló intézkedésekhez. Ha megtennék, akkor vajon a szakmai kirekesztéssel találnák szembe magukat, hiszen megsértenék a semlegesség elvét? Érdemes lenne felvetni a kérdést, hogy miért csak akkor gondoljuk, hogy jogunk van megszólalni közpolitikai kérdésekben, ha megkérdéznak minket?^[5] A politikától való poszt-kádárista félelem miatt nem állunk ki egyes intézkedésekkel szemben vagy mellett, csak bízunk benne, hogy az általunk felhalmozott tudásanyag eljut majd a politikai döntéshozókig?

Azonban a pszichológia politikától távolságot tartó attitűdje mellett társadalomtudatos

hagyományokkal is rendelkezik. Csak hogy két jelentős vonatkozást említsünk, Ferenczi és a korai pszichoanalitikusok társadalmi elkötelezettsége megkérdőjelezhetetlen, hiszen jelentős figyelmet szenteltek a szegénység és a nevelési ügyek területére (Pléh, 1998). Később Mérei Ferenc az Országos Neveléstudományi Intézet vezetőjeként komoly programokat dolgozott ki a jól működő oktatási rendszerről, és ebben a rövid, átmeneti szakaszban határozott politikai szándék volt az ország újjáépítésébe a pszichológus-pedagógus szakmát is bevonni (K. Horváth, 2011).

Saját szakmai fórumainkon szinte fel sem merülő fontos belső konfliktusunk a jelenlegi képzési rendszerünkben felmerülő hatalmi viszonyok kérdése. A jelenlegi képzési rendszer úgy épül fel, hogy az MA szintű tanulmányok után magától értetődővé válik valamilyen specifikus képzés elvégzése, mely az állami felsőoktatási szektor elhagyásával komoly fizetési kötelezettséget ró a kezdő pszichológusokra. Az anyagi értelemben egyre nagyobb terhet jelentő képzések elvégzése a pszichológus számára kötelezőek, hiszen gyakran törvényi előírások szabályozzák az egy-egy munkahely betöltéséhez szükséges szakképzettséget. A legújabb EMMI rendelet (15/2013. (II. 26.)) a nevelési tanácsadóknak dolgozó pszichológusoknak tette kötelezővé a szakvizsgát. A szakmában folyamatosan emelkedik a belépési küszöb, mely megszabja, hogy mikortól dolgozhat valaki gyakorló pszichológusként vagy terapeutaként, milyen képzések válnak elengedhetetlenné. Ez a helyzet a szakmai hierarchiában előkelő helyet elfoglalóknak kedvez az alulképzett, pályakezdő pszichológusokkal szemben, hiszen az előbbieknél közvetlen érdeke, hogy minél több fiatal szakember vegyen részt az élethosszig tartó képzési programokban.

Gyakran a képzés oktatói az egyetemeken is tanítanak, és olykor saját régi hallgatóikkal találkoznak az immáron fizetős szemináriumokon. Mennyiben változik meg oktató és hallgató hatalmi viszonya? Vajon az egyetemi hatalmi viszonyok átrendeződnek-e, és lehetőségük van-e a képzésen résztvevőknek az érdekérvényesítésre, a tandíjért nyújtott oktatás minőségének ellenőrzésére? Figyelembe veszi-e a képzési rendszer a jelentkező pszichológusok társadalmi (anyagi) helyzetét[6], és egyáltalán felismerik-e a résztvevők, ha egyenlőtlen elbánásban részesülnek a rendszer felépítése miatt? Beléphet-e rendszerbe egy hátrányos helyzetű tanuló, vagy a pszichológia a középosztály tudománya marad?

Az individualista nézőpont és a neutralitás illúziója mellett a természettudományos szemlélet előretörésének is idejét éljük. Ennek Magyarországon messze nyúló hagyományai vannak, hiszen az MTA Pszichológiai Kutató Intézetének (amelyet 2013-ban Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetnek kereszteltek át) elődje a Ranschburg Pál alapította Gyermeklélektani Intézet volt, amely a budapesti orvosi egyetemen alakulhatott meg 1899-ben Laufenauer Károly támogatásával.[7] Ranschburgot beleértve az első igazgatók és munkatársaik többségében orvosok voltak, így az orvosi szemlélet túlsúlya jellemezte az intézményt, tágabb értelemben a magyar pszichológiát (Pataki, 1977). A jelenlegi átalakulás következtében a pszichológiai intézet a MTA Természettudományi Kutatóközpontjának épületébe költözött, ahol a munkaköri leírások a természettudományos előírásokat követik. Az infrastrukturális átalakulás elkerülhetetlen tudománypolitikai fordulatot és előre természetesen nem látható szemléleti formálódást eredményez, amelyben a társadalmtudományos megközelítés erőteljesen háttérbe szorulhat. Bár az MTA intézményi átalakulásában megragadható tudományos formálódás nincs a tanulmány fókuszában, de szakmai centrumként erősen meghatározhatja

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

a pszichológia identitását, mely a képzési rendszerben egyaránt leképeződik.

Torzítás lenne azt állítani, hogy a társadalmi érzékenység teljes egészében hiányozna a magyar pszichológiai intézményrendszer szemléletéből. Említhetünk olyan példákat, melyek a társadalmi problémák lelki vonatkozásait tudatosan kezelni próbálják, és komplex összefüggések értelmezésével megoldásokat keresnek. Az ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézete olyan szakembereket képez, akik a hagyományos szcientizmussal és objektívizmussal szemben a tudomány kulturális beágyazottságát, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését képviselik.[8] Bár jelen tanulmány vizsgálódási terepén – a pszichológia képzési intézményrendszerén – kívül lokalizálható a Civil Csoport Hétvége[9] kezdeményezése, a hazai pszichológiai színtér árnyalt bemutatásához mégis említést érdemel. A '70-es évek Pszichoterápiás Hétvégéinek hagyományaihoz nyúlunk vissza a stáb missziója. Köztük többségében pszichológusok, klinikai szakpszichológusok, pszichoterapeuták vannak, akik pszichológiai csoportmódszerekkel törekednek a társadalomban eluralkodott diszfunkciók megértésére, érzelmi és intellektuális feldolgozására. Reményeik szerint a demokráciához szükséges kapcsolódási formák, magatartások a csoportélményeken keresztül megtapasztalhatókká válnak. A szociodramát említhetjük még, mely a pszichodráma egy speciális szeleteként a szociálpszichológiai elméletek és a pszichodráma eszközeire alapozva segít megérteni társadalmi viszonyrendszereket. „Célja a társas/társadalmi nehézségek, problémák, békétlenségek, konfliktusok, játék útján, azaz a saját és a mindenkori másik fél szerepében, pozíciójában való cselekvésen keresztül való tapasztalatszerzés, megértés, attitűdváltozás, cselekvésmódosítás.” [10] Végül, a családterápiás és tanácsadó szakpszichológus képzések tematikájába bekerült az LMBTQ-szemlélet, illetve a Magyar Családterápiás Egyesület közösségi oldalán tette nyilvánossá tiltakozását az országgyűlés családfogalom szűkítésével kapcsolatban.[11]

A pszichológia társadalomtudományos vonatkozása valójában folyamatosan vitákat szült. Az újból és újból feltámadó társadalmi küldetéstudatával utólag nézve sokszor irracionális és nagyszabású illúziókat kergetett. Ferenczi és a korabeli pszichoanalitikus mozgalmárok pozitív szándékai kudarcot vallottak (Pléh, 1998), Méreit a pedológia burzsoá gyökereire hivatkozva fogták perbe (Knausz, 2006). A szocializmus marxista emberképre alapozott modernizációs törekvései sem érték el céljaikat. Ezek a példák józanságra intik a kritikai pszichológia képviselőit is, hogy a társadalmi felelősségvállalást ne messianisztikus víziókban fogalmazzák meg. Tanulmányunk célja mindenekelőtt, hogy kritikai és problémafelvető fenti érvrendszerünk alapján felhívjuk a figyelmet a szakmai önismeret és önkritika folyamatos gyakorlására, mivel képzési rendszerünk alapos belső átalakulása időszerűvé vált. Ehhez pedig nem egyszerűen minőségbiztosításra és a meglévő módszerek csiszolására van szüksége, hanem alapvető szemléletbeli fordulatokra, amelyek mindenekelőtt figyelembe veszik kulturális sajátosságainkat. A pszichológiának egyszerűen vállalnia kellene társadalmi meghatározottságát, vita alá bocsátania normáit, a középosztályra szabott eszköztárát kibővítenie több rászoruló, elnyomott rétegre, és képviselnie szakértői álláspontját társadalmi fórumokon. Ez a kulcsa annak, hogy az itt-és-most aktív cselekvőjévé váljon.

Irodalom

- Albee, G. W. (1990). The futility of psychotherapy. *Journal of Mind and Behavior*, 11(3,4):369–384.
- Bentovim, A., Gorell, G. B., & Cooklin, A. (1987). *Family therapy: complementary frameworks of theory and practice*. London: Academic Press.
- Buda B. (1960). Pszichológiai Tanulmánykötet. *Valóság*, 3(3):124–126.
- Csabai M. (2003). "Pszichopolitika". Tények és konstrukciók a lelki zavarok meghatározásában. *Café Babel*, 43–44. (Tény) szám, pp. 63–71.
- Csabai M. (2007). A széttöredezett betegség. Diagnózisváltások, nézőpontváltások és betegség-konstrukciók. In: uő. *Tünetvándorlás. A hisztériától a krónikus fáradtságig* (pp. 1–31). Budapest: József Műhely Kiadó.
- EMMI (2013). EMMI rendelet a pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről. 15/2013. (II. 26.).
Letöltve 2015.10.04.: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300015.EMM
- Erős F. (1993). A szociálpszichológia válsága: Krízis kritika nélkül. In: uő. *A válság szociálpszichológiája* (pp. 56–74). Budapest: T-Twins Kiadó.
- Foucault, M. (2001). *L'Herméneutique du Sujet. Cours au Collège de France (1981–1982)*. Hautes Études. Gallimard Le Seuil.
- Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (2009). Critical Psychology For Social Justice: Concerns and Dilemmas. In: uők. (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (second edition, pp. 1–19). Sage Publications Ltd.
- Freire, P. (1974). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: The Seabury Press.
- Gergen, K. J. (1996). Technology and the self: from the essential to the sublime. Chapter draft for Grodin and Lindlof (ed.), *Constructing the Self in a Mediated World*. Sage Publications.
- Hanna, P. (2013). Reconceptualizing subjectivity in critical social psychology: Turning to Foucault. *Theory and Psychology*. Sage Pubs.
- Harris, B. (2009). What psychologists should know about the history of psychology?. In: Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (second edition, pp. 21–35). Sage Publications Ltd.
- Horkheimer, M. (1976). „Hagyományos és kritikai elmélet”. In: Papp Zs. (szerk.), *Tény, érték, ideológia* (pp. 43–116). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jost et al. (2010). Jost, J.T., Liviatan, I., van der Toorn, J., Ledgerwood, A., Mandisodza, A., & Nosek, B.A. System justification: How do we know it's motivated? In: R. Bobocel et al. (Eds.), *The Psychology of Justice and Legitimacy: The Ontario Symposium*. (Vol. 11, pp. 173–203).

Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Kende A. (2009). Kulturális pszichológia: lehet-e hatékony nélküle a tanácsadás? *Serdülő- és gyermekpszichoterápia*. IX/2–3: 5–18.

Knausz I. (2006). A magyar „pedológia” pere –1948–1950. In: Borgos A., Erős F., Litván Gy. (szerk.), *Mérei élet-mű. Tanulmányok* (pp. 161–190). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

K. Horváth Zs. (2011). *KÍVÜL – Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Doktori disszertáció.

Kopp M. (2008). *Magyar Lelkiállapot 2008 – Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis Kiadó.

Marecek, J., & Hare-Mustin, T. R. (2009). Clinical Psychology: The Politics of Madness. In: *Critical Psychology: An introduction* (pp. 75–93). Sage Publications Ltd.

Martín-Baró, I. (1996). *Writings for a Liberation Psychology*. Harvard University Press.

Mérő L. (2010). *Az érzelmek logikája*. Budapest: Tericum Kiadó Kft.

Parker, I. (2015). *Critical Discursive Psychology*. Palgrave Macmillan.

Pataki F. (1977). A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34(6):563–586.

Pléh Cs. (1998). Magyar hozzájárulások a modern pszichológiához. A pszichológiai történetírás hagyományai. *Hagyomány és újítás a pszichológiában* (pp. 71–90). Budapest: Balassi Kiadó.

SZEK (2004). *Pszichológusok Szakmai Etikai Kódexe (SZEK)*. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság – Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesülete. Letöltve 2015.10.04.: <http://mpt.hu/wp-content/uploads/2014/10/Pszichol%C3%B3gusok-Szakmai-Etikai-K%C3%B3dex.pdf>

Jegyzetek

* A tanulmány az OTKA-K 109108 sz. pályázat támogatásával készült.

[1] „Összességében a pszichológusok túl könnyen belesimulnak a kapitalista demokráciába, amely az egyéni szabadságot és a politikai egyenlőséget hirdeti, a gyakorlatban azonban a politikai apátiát és a piac szabadságát részesíti előnyben a részvételi demokráciával és az elosztási igazságossággal szemben.”

[2] A „kritikai pszichológia” fogalmához Dennis Fox, Isaac Prilleltensky és Stephanie Austin 2009-ben megjelent *Critical Psychology: An Introduction* című könyvét vettük alapul.

[3] Tulajdonképpen Paulo Freire „concientización” fogalmából indul ki (Freire, 1974).

[4] Elhangzott az Alkalmazott Kritikai Pszichológiai Kerekasztal-beszélgetés alatt 2013. április 19-én a Kritikai Pszichológia Konferencián. A beszélgetést Vida Katalin moderálta,

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 20.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

beszélgetőtársai Borgos Anna, Kende Anna és Kroó Adrienn voltak.

[5] Elhangzott 'A tekintélyelvűség és a szélsőjobboldali jelenségek társadalmi és szociálpszichológiai háttere' kerekasztal-beszélgetés alatt 2013. április 19-én a Kritikai Pszichológia Konferencián. A beszélgetést Máriási Dóra moderálta, beszélgetőtársai Csepeli György, Erős Ferenc és Krekó Péter voltak

[6] <http://szakszervezetek.hu/index.php/hirek/9001-a-tiz-legrosszabbul-fizetett-szakma>
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300015.EMM

[7] http://www.ttk.mta.hu/wp-content/uploads/Kognit%C3%ADv-Idegtudom%C3%A1nyi-%C3%A9s-Pszichol%C3%B3giai-Int%C3%A9zet_tortenet.pdf

[8] <http://ippk.elte.hu/elte-ippk/bemutatkozas/>

[9] <http://civilcsoporthetvege.com/>

[10] <http://www.pszichodrama.hu/szociodrama>

[11] Közzétéve a Magyar Családterápiás Egyesület közösségi oldalán: <https://goo.gl/ZIVzPM>